

ДОКТРИНА ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА КРИЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНОЇ ПРЕЦЕДЕНТНОЇ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Теличко О.А.,
кандидатка юридичних наук, доцент,
завідувачка кафедри права
Державний університет економіки і технологій
ORCID: 0000-0003-2536-7442

Рекурн В.А.,
доцент, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права
Державний університет економіки і технологій
ORCID: 0000-0002-2636-9426

Теличко О.А., Рекурн В.А. Доктрина верховенства права крізь призму сучасної прецедентної практики Європейського суду з прав людини.

У статті здійснено комплексний аналіз доктрини верховенства права у прецедентній практиці Європейського суду з прав людини в період 2020-2025 рр. Методологічну основу дослідження становить доктрина «живого інструменту», відповідно до якої нормативний зміст Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. поступово розширюється через пошук «європейського консенсусу». Доведено, що верховенство права у практиці Суду охоплює як інституційно-процесуальні, так і матеріальні виміри – від гарантій незалежності судової влади до позитивних зобов'язань держав у кліматичній та воєнній сферах.

На підставі аналізу ключових рішень Великої палати виявлено п'ять системних тенденцій. По-перше, трискладовий тест зі справи *Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland* (2020) став універсальним інструментом перевірки законності формування судових органів і був послідовно застосований у «польському блоці» справ (*Xero Flor, Reczkowicz, Advance Pharma, Grzęda*). По-друге, справи *Selahattin Demirtaş v. Turkey* (№ 2) та *Kavala v. Turkey* підтвердили, що стаття 18 ЄСПЛ є самостійним інструментом контролю за зловживанням владою, а обов'язковість виконання рішень ЄСПЛ становить невід'ємний вимір верховенства права. По-третє, рішення у справах *NIT S.R.L. v. the Republic of Moldova* та *Vegotex International S.A. v. Belgium* конкретизували вимоги до якості й передбачуваності права та критерії допустимості ретроактивного законодавчого регулювання. По-четверте, рішення у справі *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz v. Switzerland* (2024) поширило позитивні зобов'язання держав на кліматичну сферу. По-п'яте, рішення у справі *Ukraine and the Netherlands v. Russia* (2025) підтвердило збереження дії Конвенції в умовах збройного конфлікту та встановило неможливість посилення держави-агресора на норми міжнародного гуманітарного права для уникнення конвенційної відповідальності.

Зроблено висновок, що ЄСПЛ є не лише правозахисним трибуналом, але й інституційним гарантом конституційного порядку в Європі, а його прецедентна практика формує живий нормативний зміст принципу верховенства права для всіх держав-учасниць Конвенції.

Ключові слова: верховенство права, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, ЄСПЛ, прецедентна практика, «живий інструмент», незалежність судової влади, виконання рішень, кліматичне правосуддя, збройний конфлікт, позитивні зобов'язання.

Telichko O.A., Rekun V.A. The doctrine of the rule of law through the prince of the modern case law of the European Court of Human Rights.

The article provides a comprehensive analysis of the doctrine of the rule of law in the case law of the European Court of Human Rights in the period 2020-2025. The methodological basis of the study is the doctrine of the «living instrument», according to which the normative content of the 1950 Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms is gradually expanded through the search

for a «European consensus». It is proven that the rule of law in the practice of the Court encompasses both institutional and procedural and material dimensions - from guarantees of judicial independence to positive obligations of states in the climate and military spheres.

Based on the analysis of key decisions of the Grand Chamber, five systemic trends were identified. First, the three-component test from the case of *Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland* (2020) became a universal tool for verifying the legality of the formation of judicial bodies and was consistently applied in the «Polish block» of cases (*Xero Flor, Reczkowicz, Advance Pharma, Grzęda*). Second, the cases of *Selahattin Demirtaş v. Turkey* (№ 2) and *Kavala v. Turkey* confirmed that Article 18 of the ECHR is an independent instrument for controlling abuse of power, and the binding nature of the ECtHR judgments constitutes an integral dimension of the rule of law. Thirdly, the decisions in the cases of *NIT S.R.L. v. the Republic of Moldova* and *Vegotex International S.A. v. Belgium* specified the requirements for the quality and predictability of law and the criteria for the admissibility of retroactive legislative regulation. Fourthly, the decision in the case of *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz v. Switzerland* (2024) extended the positive obligations of states to the climate sphere. Fifthly, the decision in the case of *Ukraine and the Netherlands v. Russia* (2025) confirmed the continued applicability of the Convention in situations of armed conflict and established the inability of an aggressor state to invoke to the norms of international humanitarian law to avoid responsibility under the Convention.

It is concluded that the ECtHR is not only a human rights tribunal, but also an institutional guarantor of the constitutional order in Europe, and its case law forms the living normative content of the principle of the rule of law for all States Parties to the Convention.

Key words: rule of law, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, European Court of Human Rights, case law, «living instrument», independence of the judiciary, enforcement of judgments, climate justice, armed conflict, positive obligations.

Постановка проблеми. Верховенство права є одним із фундаментальних принципів Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., прямо закріпленим у її Преамбулі як спільна спадщина держав-учасниць [1]. Водночас відсутність у тексті Конвенції його нормативно визначеного змісту зумовила провідну роль ЄСПЛ у формуванні цього принципу через прецедентну практику. У результаті інтерпретаційної діяльності Суду верховенство права еволюціонувало з декларативної цінності у багатовимірний юридичний стандарт.

Актуальність дослідження зумовлена інтенсифікацією трансформацій у підходах Суду до тлумачення та застосування принципу верховенства права у 2020-2025 рр. Зазначений період характеризується сукупністю взаємопов'язаних кризових викликів, які безпосередньо вплинули на розвиток конвенційних стандартів: поширенням практик «демократичного відступництва» в окремих державах-членах Ради Європи, пандемією COVID-19 та пов'язаними з нею питаннями допустимості дерогацій від зобов'язань за Конвенцією, повномасштабною збройною агресією росії проти України, а також формуванням нових підходів до позитивних зобов'язань держав у контексті глобальних викликів, зокрема кліматичних змін.

Метою статті є комплексний аналіз складових доктрини верховенства права в практиці ЄСПЛ 2020-2025 років та виявлення системних тенденцій її розвитку.

Стан опрацювання проблематики. Доктрина верховенства права у практиці ЄСПЛ є предметом активних наукових досліджень останніх років. У зарубіжній науці слід виокремити таких дослідників: К. Dzehtsiarou (2022) аналізував системні виклики для ЄСПЛ в умовах збройних конфліктів та «демократичного відступництва», спираючись на концепти «живого інструменту» та «європейського консенсусу» [4]; Р. Manko (2024) досліджував стандарти незалежності судової влади крізь призму «польського блоку» справ [3]; А. Melcon (2023) закладав теоретичне підґрунтя позитивних зобов'язань держав у кліматичних справах [8]; Q. Qerimi (2026) здійснив коментар до оновленого Checklist Венеціанської комісії 2025 р. [7]. Серед авторів, що аналізували окремі рішення: Ö. Çınar (2021) – щодо справи *Selahattin Demirtaş v. Turkey* (№ 2) [12]; М. Szwed (2022) – щодо стандарту «суду, встановленого законом» у справі *Advance Pharma v. Poland* [16]; С. Rizcallah та Е. David (2022) – щодо справи *Grzęda v. Poland* [19]; J. Sommardal та І. Risini (2025) – щодо справи *Ukraine and the Netherlands v. Russia* [31, 32].

У вітчизняній доктрині цей напрям розробляють: М. Козюбра (системно-теоретичний напрям); Т. Цувіна (систематизація підходів ЄСПЛ до тлумачення принципу верховенства права); Р. Москаль (концепт *legitimate expectations* як елемент верховенства права); Ю. Матвєєва (захист

людини від свавілля в умовах збройного конфлікту); М. Гнатовський (функціонування конвенційної системи в умовах воєнного конфлікту) тощо.

Незважаючи на значну кількість праць за суміжними темами, комплексний аналіз усіх ключових складових доктрини верховенства права у практиці ЄСПЛ саме в контексті 2020-2025 рр. залишається недостатньо розробленим у вітчизняній науці, що й зумовлює актуальність цього дослідження.

Виклад основного матеріалу. Розуміння того, як ЄСПЛ формує доктрину верховенства права, неможливе без урахування доктрини «живого інструменту», сформульованої у рішенні *Tyger v. the United Kingdom*: Конвенція тлумачиться у світлі сучасних умов з урахуванням соціальних, наукових і правових змін [2]. Ключовим механізмом такої еволюції є пошук «європейського консенсусу» – спільних тенденцій у правових системах держав-членів Ради Європи. Застосування цієї доктрини безпосередньо впливає на зміст принципу верховенства права: ЄСПЛ поступово розширює та конкретизує його відповідно до нових суспільних викликів, зокрема незалежності органів суддівського врядування, кліматичних зобов'язань і системних проблем конституційного правосуддя.

Водночас Суд виходить із принципу субсидіарності: він не виступає «четвертою інстанцією» та визнає за державами певну свободу розсуду [3]. Проте ця свобода суттєво звужується у випадках системних порушень, що підривають основи незалежного правосуддя та конституційного порядку [4, р. 24].

Складові доктрини верховенства права в практиці ЄСПЛ: загальна характеристика. На підставі узагальнення практики ЄСПЛ та критеріїв Rule of Law Checklist [5] можна виокремити п'ять ключових складових доктрини верховенства права: 1) законність; 2) права визначеність; 3) запобігання зловживанню владою; 4) рівність перед законом і відсутність дискримінації; 5) доступ до правосуддя в незалежних і неупереджених судах. Оновлений у 2025 р. Updated Rule of Law Checklist зберіг п'ять базових критеріїв версії 2016 р., доповнивши їх двома новими: 6) стримування та противаги; 7) конституційний контроль [6]. Функціональні критерії реалізації цих складових включають вимоги до якості й передбачуваності законодавства, заборону свавілля, незалежність судової влади, обов'язковість виконання судових рішень та ефективний доступ до правосуддя [7].

Еволюція практики Суду свідчить, що верховенство права не обмежується інституційними гарантіями. У відповідь на нові виклики – зміну клімату, збройні конфлікти, глобальні кризи охорони здоров'я – Суд формулює позитивні зобов'язання держав щодо захисту прав людини, надаючи принципу верховенства права матеріального виміру [8].

Право на «суд, встановлений законом» як наріжний камінь верховенства права. Рішення Великої палати у справі *Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland* від 1 грудня 2020 р. [9] є одним із ключових рішень Суду XXI ст. У ньому Велика палата одноголосно констатувала порушення ст. 6 § 1 ЄКПЛ у зв'язку з порушенням процедури призначення суддів при формуванні Апеляційного суду Ісландії: Міністр юстиції включила до списку кандидатів осіб, які не посіли перших місць за оцінкою Кваліфікаційного комітету, а Парламент провів голосування єдиним списком.

Суд розробив трискладовий тест для оцінки того, чи порушення процедури призначення судді підриває право на «суд, встановлений законом» [9]: 1) чи мало місце явне порушення внутрішнього права? 2) чи підриває це порушення базові правила процедури призначення, свідчачи про зловживання дискреційними повноваженнями і надмірний вплив виконавчої влади? 3) чи здійснили національні суди ефективний судовий перегляд порушення? Велика палата підкреслила, що три гарантії ст. 6 – незалежність, безсторонність та встановленість законом – тісно взаємопов'язані і служать «захисту основних принципів верховенства права і поділу влади» [9].

Значення цього рішення для доктрини верховенства права є багатовимірним. По-перше, право на «суд, встановлений законом» розширено до трьох вимірів: наявність законодавчої бази, дотримання правил юрисдикції та складу, дотримання правил призначення суддів. По-друге, порушення процедури призначення не потребує доведення впливу на результат справи – сам факт участі незаконно призначеного судді є достатнім. По-третє, рішення стало аргументаційним орієнтиром для оцінки конституційної кризи в Польщі.

Заборона свавілля і зловживання правом. 22 грудня 2020 р. Велика палата ухвалила рішення у справі *Selahattin Demirtaş v. Turkey* (№ 2) [10], яким уперше в практиці ЄСПЛ констатувала порушення ст. 18 ЄКПЛ у поєднанні зі ст. 5. Заявник, колишній співголова опозиційної партії

та депутат парламенту Туреччини, перебував під вартою з листопада 2016 р. за кримінальними звинуваченнями. Велика палата встановила, що затримання переслідувало приховану мету придушення політичного плюралізму та обмеження свободи політичної дискусії, і зобов'язала Туреччину негайно звільнити заявника [11].

У цьому рішенні ст. 18 ЄКПЛ набула значення самостійного інструменту контролю за зловживанням владними повноваженнями в разі політично мотивованого переслідування. Суд сформулював стандарт перевірки «ультеріорної мети» обмежень [12], поєднавши заборону зловживання правом зі свободою вираження поглядів і правом на вільні вибори. Водночас рішення засвідчило проблему виконання: попри пряму вказівку Суду, Demirtaş продовжував утримуватися під вартою через порушення нових кримінальних проваджень [13].

«Польський блок» справ: системна криза судової незалежності. У 2021-2022 рр. ЄСПЛ сформулював серію рішень щодо судової реформи в Польщі. У справі Xero Flor w Polsce sp. z o.o. v. Poland від 7 травня 2021 р. [14] Суд, застосувавши трискладовий тест зі справи Ástráðsson, констатував, що участь у складі Конституційного трибуналу «судді-дублера» – призначеного на вже зайняту посаду – порушила право заявника на «суд, встановлений законом» (ст. 6 § 1 ЄКПЛ).

У справі Reczkowicz v. Poland від 22 липня 2021 р. [15] Суд застосував тест Ástráðsson до Дисциплінарної палати Верховного суду Польщі та встановив порушення ст. 6 § 1, оскільки процедура призначення її членів через реформовану Національну раду суддів (KRS) була позбавлена достатніх гарантій незалежності від політичної влади [16, р. 357-361]. Аналогічний висновок підтверджено у справі Advance Pharma sp. z o.o. v. Poland від 3 лютого 2022 р. [17] стосовно Надзвичайної палати з контролю та публічних справ.

Важливим етапом стало рішення Великої палати у справі Grzęda v. Poland від 15 березня 2022 р. [18]. Заявник – суддя та член Національної ради суддів – достроково втратив мандат унаслідок реформи 2017 р., яка передала право обрання суддів-членів ради від суддівської спільноти до парламенту. Велика палата одногосно констатувала порушення ст. 6 § 1, підкресливши, що судові ради призначені захищати незалежність судової влади і тому мають бути надійно захищені від втручання виконавчої та законодавчої влади [19]. Це рішення поєднало право на доступ до суду з принципами судового самоврядування та включило інституційні гарантії незалежності судової влади до нормативного змісту принципу верховенства права.

Виконання рішень ЄСПЛ як складова верховенства права. Рішення Великої палати у справі Kavala v. Turkey від 11 липня 2022 р. [20] стало другим у практиці ЄСПЛ рішенням, ухваленим у процедурі порушення зобов'язань (infringement proceedings) відповідно до ст. 46 § 4 ЄКПЛ. Попереднє рішення (2019) зобов'язало Туреччину негайно звільнити правозахисника Osman Kavala. Попри численні резолюції Комітету міністрів, у квітні 2022 р. турецький суд засудив його до довічного ув'язнення на тих самих фактичних підставах. У лютому 2022 р. Комітет міністрів ініціював процедуру порушення зобов'язань – лише вдруге в історії Конвенції [21; 22].

Велика палата 16 голосами проти 1 констатувала порушення ст. 46 § 1 ЄКПЛ, підкресливши, що невиконання рішень Суду несумісне з принципом верховенства права [22]. Суд уточнив зміст принципу добросовісного виконання: він передбачає дотримання не лише резолютивної частини рішення, але й усіх висновків та цілей Суду. Використання кримінального переслідування для фактичного обходу рішень ЄСПЛ кваліфіковано як самостійне порушення Конвенції.

Законність та якість права. У справі NIT S.R.L. v. Republic of Moldova (5 квітня 2022 р.) [23] Велика палата підтвердила, що дискреційні повноваження адміністрації не можуть бути безмежними: відповідне законодавство повинно містити достатні гарантії проти свавільного втручання (§ 159). Ця вимога становить складову тесту «передбаченості законом» і відображає ширший принцип правової визначеності.

У справі Vegotex International S.A. v. Belgium (3 листопада 2022 р.) [24] Велика палата більшістю 10 голосів проти 7 констатувала відсутність порушення ст. 6 § 1 ЄКПЛ, визнавши ретроактивне законодавче втручання допустимим за наявності переконливих підстав суспільного інтересу. Суд сформулював критерії оцінки таких підстав: стабільність судової практики, спосіб і строки ухвалення закону, передбачуваність втручання, його масштаб і наслідки для сторін. Рішення підтвердило значення принципу legitimate expectations як критерію оцінки допустимості ретроактивного регулювання в контексті верховенства права.

Розширення доктрини: кліматичне правосуддя та позитивні зобов'язання держав. 9 квітня 2024 р. Велика палата ухвалила рішення у справі Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v.

Switzerland [25], що ознаменувало входження кліматичного виміру до доктрини верховенства права. 16 голосами проти 1 Суд констатував порушення ст. 8 ЄКПЛ, встановивши, що Швейцарія не запровадила достатніх механізмів скорочення викидів парникових газів і допустила «критичні прогалини» у регуляторній базі [26]. Необхідно підкреслити, що порушення ст. 8 встановлено виключно щодо асоціації-заявника: чотирьом індивідуальним заявникам відмовлено у статусі жертви за ст. 34 ЄКПЛ через недосягнення «особливо високого» порогу інтенсивності впливу кліматичних змін.

Суд також одноставно констатував порушення ст. 6 § 1 щодо асоціації-заявника, оскільки швейцарські суди не здійснили змістовного розгляду її скарги. З доктринальної точки зору рішення має кілька висновків: матеріальний вимір верховенства права охоплює захист від системних ризиків кліматичних змін; держави не можуть декларувати зобов'язання, уникаючи їх операційної реалізації; процесуальний вимір вимагає від судів розглядати «важливі суспільні питання» по суті [27, р. 356-357]. Суд підтвердив підхід «живого інструменту», тлумачачи ЄКПЛ у світлі наукового консенсусу щодо кліматичних змін і Паризької угоди 2015 р.

У двох суміжних справах Велика палата відмовила у прийнятності заяв: у справі Duarte Agostinho and Others v. Portugal and 32 Others – через непідсудність та невичерпання національних засобів захисту; у справі Carême v. France – через відсутність статусу жертви [28]. Ці рішення підтвердили важливість принципу субсидіарності та суворих критеріїв прийнятності у кліматичних справах.

Верховенство права та збройний конфлікт. 9 липня 2025 р. Велика палата ухвалила рішення у справі Ukraine and the Netherlands v. Russia (заяви № 8019/16, 43800/14, 28525/20, 11055/22) [29] – за словами Реєстратора Суду Marielena Tsirlı, «одне з найбільш знакових у всій історії Суду» [30]. Рішення обсягом 497 сторінок системно розглядає порушення прав людини, вчинені росією в Україні з 2014 р. по 16 вересня 2022 р. Велика палата одногосно констатувала відповідальність росії за невідповідні військові напади на цивільних, позасудові страти, катування, застосування сексуального насильства як зброї війни, незаконне позбавлення волі, депортацію дітей, переслідування журналістів і релігійних спільнот [31].

З точки зору доктрини верховенства права рішення має кілька принципових висновків. По-перше, Суд скоригував підхід Georgia v. Russia (II) (2021): держава-агресор здійснювала «владу та контроль» над особами, на яких спрямовувалися її атаки, тож ці особи перебували під юрисдикцією Росії за ст. 1 ЄКПЛ. По-друге, Суд відмовився від підходу *lex specialis* та обрав принцип взаємодоповнюваності (*complementarity*) між міжнародним гуманітарним правом (МГП) та ЄКПЛ: держава не може посилається на МГП для уникнення відповідальності за порушення Конвенції [32]. По-третє, Суд застосував доктрину «адміністративної практики»: систематичні порушення з відомих органів влади утворюють самостійну форму порушення Конвенції. Рішення ухвалене без жодної окремої думки щодо ключових висновків, що є рідкісним явищем для справ такого масштабу [33].

Висновки. Проведений аналіз практики ЄСПЛ 2020-2025 рр. дозволяє дійти таких узагальнюючих висновків.

По-перше, ЄСПЛ послідовно розширює нормативний зміст доктрини верховенства права через прецедентну практику, спираючись на методологію «живого інструменту» та пошук «європейського консенсусу», наповнюючи верховенство права матеріальним і системно-інституційним змістом.

По-друге, «польський блок» справ (Xero Flor, Reczkowicz, Advance Pharma, Grzęda) засвідчив здатність Суду системно реагувати на інституційне розмивання судової незалежності. Трискладовий тест, сформульований у справі Ástráðsson v. Iceland, набув статусу універсального інструменту перевірки законності формування судових органів, а право на «суд, встановлений законом» отримало розширене тлумачення.

По-третє, рішення у справах Kavala v. Turkey та Selahattin Demirtaş v. Turkey (№ 2) підтвердили, що обов'язковість виконання рішень ЄСПЛ є самостійним виміром верховенства права. Суд сформулював стандарт «добросовісного виконання», що охоплює дотримання не лише резолютивної частини, але й усіх висновків та цілей Суду.

По-четверте, рішення у справі Verein KlimaSeniorinnen Schweiz v. Switzerland (2024) ознаменувало входження кліматичного виміру до доктрини верховенства права: позитивні зобов'язання держав охоплюють запровадження вимірюваних механізмів скорочення шкідливих викидів, а відмова від ефективного розгляду екологічних скарг порушує право на доступ до правосуддя. Водночас Суд підтвердив значення принципу субсидіарності та суворих критеріїв прийнятності.

По-п'яте, рішення Великої палати у справі Ukraine and the Netherlands v. Russia (2025) є знаковою подією в еволюції доктрини верховенства права в умовах збройного конфлікту. Суд застосу-

вав доктрину «адміністративної практики» до системних порушень, вчинених Росією, відмовився від підходу *lex specialis* на користь принципу взаємодоповнюваності ЄКПЛ та МГП, а також скоригував підхід до визначення юрисдикції держави-агресора.

Аналізований період 2020-2025 рр. характеризується якісним розширенням доктрини верховенства права у практиці ЄСПЛ: від суто процесуальних гарантій – до системних стандартів суддівської незалежності; від фіксації порушень – до забезпечення виконання рішень як самостійного конвенційного обов'язку; від класичних прав і свобод – до позитивних зобов'язань у кліматичній та війсьній сферах. Ця еволюція підтверджує, що ЄСПЛ є не лише правозахисним трибуналом, але й інституційним гарантом конституційного порядку в Європі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Rome, 4 November 1950. *Council of Europe*. European Treaty Series. № 5. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_eng.
2. Tyrer v. United Kingdom, № 5856/72, Judgment of 25 April 1978. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57587>.
3. Manko R. Judicial independence in the case law of the European Court of Human Rights. *European Parliament Research Service*. Brussels: EPRS, 2024. 12 p. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/762305/EPRS_BRI\(2024\)762305_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/762305/EPRS_BRI(2024)762305_EN.pdf).
4. Dzehtsiarou K. European Consensus and the Legitimacy of the European Court of Human Rights. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. 254 p. DOI:10.1017/CBO9781139644471.
5. Venice Commission of the Council of Europe. Rule of Law Checklist: CDL-AD(2016)007, adopted at the 106th Plenary Session (Venice, 11-12 March 2016). Strasbourg: Council of Europe, 2016. 74 p.
6. Venice Commission of the Council of Europe. Updated Rule of Law Checklist: CDL-AD(2025)002, adopted at the 145th Plenary Session (Venice, 12-13 December 2025). Strasbourg: Council of Europe, 2025. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2025\)002-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2025)002-e).
7. Qerimi Q. Rule of Law in the Service of Democracy and Dignity: The Updated Rule of Law Checklist of the Venice Commission. *Human Rights and Democracy Forum, University of Exeter Dignity & Democracy Blog*. 9 February 2026. URL: <https://sites.exeter.ac.uk/humanrightsanddemocracyforumblog/2026/02/09/rule-of-law-in-the-service-of-democracy-and-dignity-the-updated-rule-of-law-checklist-of-the-venice-commission-by-qerim-qerimi/>.
8. Melcon A. Positive Obligations and Climate Change Under the European Convention on Human Rights. *The American University International Law Review*. 2023. URL: <https://auilr.org/2023/09/06/positive-obligations-and-climate-change-under-the-european-convention-on-human-rights/>.
9. Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland [GC], Application № 26374/18, Judgment of 1 December 2020. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-206582>.
10. Selahattin Demirtaş v. Turkey (№ 2) [GC], Application № 14305/17, Judgment of 22 December 2020. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-206290>.
11. Focus On: the Rule of Law (July 2025). *European Court of Human Rights*. URL: <https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/focus-on-the-rule-of-law>.
12. Çınar Ö. H. Grand Chamber judgment in the case of Selahattin Demirtaş v. Turkey (№ 2). *LSE Human Rights Blog*. 22 February 2021. URL: <https://blogs.lse.ac.uk/humanrights/2021/02/22/grand-chamber-judgment-in-the-case-of-selahattin-demirtas-v-turkey-no-2/>.
13. Selahattin Demirtaş (№ 2) v Türkiye case update. *European Implementation Network*. URL: <https://www.einnetwork.org/selahattin-demirtas-no2-versus-turkiye-case>.
14. Xero Flor w Polsce sp. z o.o. v. Poland, Application № 4907/18, Judgment of 7 May 2021. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-210065>.
15. Reczkowicz v. Poland, Application № 43447/19, Judgment of 22 July 2021. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-211127>.
16. Szwed M. Fixing the Problem of Unlawfully Appointed Judges in Poland in the Light of the ECHR. *Hague Journal on the Rule of Law*. 2023. Vol. 15. P. 353384. DOI: 10.1007/s40803-023-00191-3.
17. Advance Pharma sp. z o.o. v. Poland, Application № 1469/20, Judgment of 3 February 2022. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-215388>.

18. Grzęda v. Poland [GC], Application № 43572/18, Judgment of 15 March 2022. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-216400>.
19. Rizcallah C., David E. The Polish Judicial Reforms under the Grand Chamber's Scrutiny: Much Fog About Nothing? A comment of Grzęda v. Poland. *Strasbourg Observers*. 26 May 2022. URL: <https://strasbourgobservers.com/2022/05/26/the-polish-judicial-reforms-under-the-grand-chambers-scrutiny-much-fog-about-nothing-a-comment-of-grzeda-v-poland/>.
20. Kavala v. Turkey [GC], Application № 28749/18, Judgment of 11 July 2022 (Article 46 § 4 Procedure). *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-218516>.
21. Committee of Ministers refers Kavala v. Turkey case to the European Court of Human Rights. *Council of Europe*. 3 February 2022. URL: <https://www.coe.int/en/web/portal/-/committee-of-ministers-refers-kavala-v-turkey-case-to-the-european-court-of-human-rights>.
22. Landmark Judgment Against Turkey for Ignoring European Ruling. *Human Rights Watch*. 2022. URL: <https://www.hrw.org/news/2022/07/12/landmark-judgment-against-turkey-ignoring-european-ruling>.
23. NIT S.R.L. v. the Republic of Moldova [GC], Application № 28470/12, Judgment of 5 April 2022. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-216872>.
24. Vegotex International S.A. v. Belgium [GC], Application № 49812/09, Judgment of 3 November 2022. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-220415>.
25. Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland [GC], Application № 53600/20, Judgment of 9 April 2024. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-233206>.
26. Historic and Unprecedented: The ECtHR Upholds Positive Human Rights Obligations to Mitigate Climate Change. *Climate Law Blog. Columbia Law School Sabin Center for Climate Change Law*. 10 April 2024. URL: <https://blogs.law.columbia.edu/climatechange/2024/04/10/historic-and-unprecedented-the-ecthr-upholds-positive-human-rights-obligations-to-mitigate-climate-change>.
27. Wewerinke-Singh M. Climate Protection Obligations under the European Convention on Human Rights: The KlimaSeniorinnen Judgment. *European Constitutional Law Review*. 2025. № 21(2). Pp. 356-374. DOI:10.1017/S1574019625100576.
28. European Court of Human Rights Rules on the Positive Obligations of Convention States in the Face of the Climate Crisis – Key Takeaways. *Gibson Dunn*. 2024. URL: <https://www.gibsondunn.com/european-court-of-human-rights-rules-on-positive-obligations-of-convention-states-in-the-face-of-climate-crisis-key-takeaways/>.
29. Ukraine and the Netherlands v. Russia [GC], Applications № 8019/16, 43800/14, 28525/20 and 11055/22, Judgment of 9 July 2025. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-244292>.
30. Press Q&A: Ukraine and the Netherlands v. Russia, 9 July 2025. *European Court of Human Rights*. Strasbourg, 2025. URL: <https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/press-q-a-ukraine-netherlands-russia-eng>.
31. Sommardal J. Ukraine and the Netherlands v. Russia – A Tour de Force in Applying the Convention as Part of International Law. *ECHR Blog*. 11 July 2025. URL: <https://www.echrblog.com/2025/07/ukraine-and-netherlands-v-russia-tour.html>.
32. Risini I. Beyond the Fog of War: On the ECtHR's Ukraine, The Netherlands v. Russia judgment on the merits. *Verfassungsblog*. 12 July 2025. URL: <https://verfassungsblog.de/beyond-the-fog-of-war/>.
33. Khachatryan D. The Judgment in Ukraine and the Netherlands v. Russia: A «Nicaragua Moment» for the ECtHR?. *Strasbourg Observers*. 23 July 2025. URL: <https://strasbourgobservers.com/2025/07/23/the-judgment-in-ukraine-and-the-netherlands-v-russia-a-nicaragua-moment-for-the-ecthr>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026